

O ženskom subjektu u bildungsromanu *S one strane oblaka* Božene Loborec

TEA ROGIĆ MUSA

Promišljanje o ženskom subjektu u romanu o odrastanju S one strane oblaka (Zagreb: Mladost, 1979) Božene Loborec temeljimo ponajprije na iskazima ženskoga glasa u tekstu romana s pomoću kojih se, karakterološki i fenomenološki, oblikuje subverzivnost ženskosti karaktera i položaja glavne junakinje unutar obitelji i društvene zajednice. Drugo, čitanje uvjetujemo i iskazima sveznajuće pripovjedačice koji tumače psihološku pozadinu postupaka glavne junakinje. Cilj je našega pristupa osvijestiti na temelju iskaza u tekstu romana postupke i očitovanja kojima se empirijska autorica Božena Loborec upisala u povijest suvremenoga hrvatskog ženskog pisma i nastojati pročitati njezin autobiografski roman iz perspektive u njemu prevladavajućih ženskih glasova, i junakinje i pripovjedačice. U kontekstu cjeline poznavanja njezina opusa čini se važnim ponovo se posvetiti njezinu jedinom romanu, i osvijetliti njegove značajke i mimo, u tekstu romana očita, širega konteksta, zavičajnoga i ratnoga. Propitat će se je li taj roman dio tzv. ženske književnosti i književnosti »pisane u ženskom rodu« i koje su u njemu odlike tzv. ženskoga stila. Feminološki aspekt romana komentira se s obzirom na pojmove »manjka« i suviška kojima je domaća kritika, tradicionalno i neosviješteno, tumačila djela ženskih autora. Božena Loborec u kritici se mjestimice uklopila u stereotip o zavičajnim autoricama koje pišu iz okolice, neprofesionalno, s pripisivanim im manjkom svijesti o poetičkim postupcima i mehanizmima tekstualnosti. Osobito je ograničavajuća okolnost što se njezin roman bez prevelika kolebanja u kritici smjestio u književnost za djecu te se i ta ustaljena predodžba o njezinoj »prozi o odrastanju« nastoji preispitati. Cilj je da se ponudi čitanje koje će se odmaknuti od uobičajenih referencija koje su se pripisivale njezinu proznom pisanju (rodni grad, ratno doba, uža obitelj, zaraćene strane, ideološka očitovanja), s fokusom na feminološkom potencijalu koji tekst nedvojbeno nudi, iako pronosi ambivalentne poruke, što svjedoči o fluidnosti ženskoga subjekta u romanu.

Ključne riječi: Božena Loborec, *S one strane oblaka*, žensko pismo, bildungsroman, feminologija, hrvatska književnost za mlade

1. Uvod

Pokušat ćemo odgovoriti na pitanje pripada li, barem dijelom, opus Božene Loborec tzv. ženskoj književnosti.¹ Važno je stoga znati unaprijed možemo li mi, današnji njezini čitatelji, rekonstruirati empirijsku spisateljsku situaciju zbiljske Božene Loborec i, ako možemo, znamo li što bi nam ta rekonstrukcija recepcijski prinijela. S obzirom na biografske pojedinosti u Boženinu životnom i profesionalnom putu, umjesno je misliti o njezinu pisanju kao o subverzivnom činu.² Božena Loborec pisanjem je izašla iz obiteljskih, zavičajnih, u bitnome i profesionalnih uloga kroz koje ju je promatrala i ocjenjivala napose neposredna okolina. Pisanjem je, i to i kratki roman o odrastanju *One strane oblaka* dokazuje, zadane uloge nadišla. Jer da nije, danas se njezinu sad već davnom i, sudeći prema kritičkom odjeku ne odveć ambiciozno ostvarenom romanu, ne bismo vraćali. No u aktualnom je trenutku izrazito važno naglasiti da se Boženu Loborec, s obzirom na vrsnoću napose njezina naoko nevinna autobiografskoga romana, kritički mora osloboditi ustaljena pristupa ženskim autorima kroz prizmu pisanja kao privatna hobizma koji nema univerzalni literarni značaj jer uostalom, a njezin opus to djelomično potkrepljuje, u stereotipnu čitanju žene uvijek pišu nekovršni »sitni vez«, pišu o sitnim, privatnim epizodama neke anonimne, za kolektivno pamćenje kulture i neke sredine nevažne jedinke, koja je, kao u ovom romanu, sva zaokupljena svojim beznačajnim i plitkim čuvstvima, a sve

to može zanimati samo iste takve mlade i naivne čitateljice, kojima je, u takvu očistu, ta vrsta proze isključivo i namijenjena.

Božena Loborec nadišla je te granice, pri čemu nama današnjima ne mora biti osobito važno je li ih bila životno svjesna, i je li joj uopće bilo važno prevladati ta imaginarna ograničenja (sudeći prema životnom putu, ipak joj je bilo važno jer u kolektivnom pamćenju svoje šire sredine nije ostala upamćena kao konvencionalna osoba, naprotiv). Kao čitateljica koja sa spisateljicom ne dijeli ni naraštajni ni zavičajni nazivnik, mogu suditi samo na temelju teksta; upravo taj naoko sporedan komadić njezina opusa, roman za mlade koji nikad nije imao širu recepciju, pokazuje koja je sve ograničenja Loborec savladala te je stoga zreo trenutak da se romanu pristupi književnopovijesno i da mu se osigura dostojno mjesto u suvremenoj hrvatskoj prozi, s pomoću argumenata literarnosti i tekstualnosti. U takvu pristupu sama konstatacija da se okušala i u romanesknom žanru nije dostatna. Ako se nastavi tim ustaljenim putem, naime da se vrednuje naprosto činjenica da je pisala različite književne vrste, s obzirom na razdoblje njezina djelovanja ta okolnost recepciju ne može valjano usmjeriti. Naime, sredina 20. stoljeća nije razdoblje na koje bi trebalo primjenjivati stare strategije kad je riječ o autoricama, a to je vrednovanje vanjskih okolnosti njihova stvaralaštva, pri čemu ženskim autorima prostor pisanja pripada tek iznimno, u dokolici, u osami, u vremenu mimo drugih životnih obveza. Tzv. zavičajnim autoricama napose prijeti opasnost takva odveć rezolutna usidrenja jer ih okolina pamti kao javne osobe drukčijih uloga, a pisanje se razumijeva kao dobrodošao »dodatak« biografiji. Međutim, Božena Loborec, koja se nije profilirala napose kao prozaistica, napisala je pripovjedno vješt, karakterološki uvjerljiv i literarno uspio roman o odrastanju koji ima univerzalne simboličke značajke, što znači da kao književni tekst s lakoćom recepcijski korespondira s čitateljima koji detaljnije ne poznaju okružje i okolnosti

1 U bogatoj feminološkoj literaturi, nešto skromnijoj na hrvatskom jeziku, kad je riječ o temeljnim pojmovima ženskoga pisma i ženske književnosti za ovu prigodu oslonili smo se na stajališta Ingrid Šafranek (»Ženska književnost« i »žensko pismo.« // *Republika XXXIX*, 11/12, 1983., 7-23), koja je pregnantno sažela, ako ne i odgovore, onda barem mnoga važna pitanja vezana uz teorijsko određenje ženskoga subjekta u kontekstu pojmova žensko pismo, ženski autor, ženski stil i mjesto razlike u tekstu ženskoga autora.

2 O nužnosti osvješćivanja granica subverzivnosti koje žena autorica mora prijeći da bi pristupila u instituciju književnosti usp. SLAMA, Beatrice: *Od »ženske književnosti« do »pisanja u ženskome rodu«*. // *Republika XXXIX*, 11/12, 1983., 85-86.

u kojima je stvarna mlada Božena živjela te kasnije okolnosti u kojima je već sredovječna autorica pisala. Emocionalna stanja i situacije realističkoga prosedeja o kojima se pripovijeda u romanu nisu drukčiji kod današnjih mladih čitateljica, bez obzira na to što je vanjski svijet naoko sav drukčiji. Sav je problem s recepcijom ovoga romana nastao zbog poslovične napetosti između autorica i institucije domaće književnosti. Potonja naime kroz cijelo 20. stoljeće ima istu tendenciju, neutralizirati ženskost, pogotovo tamo gdje je hipertrofirana, a Boženin roman očitovanjima ženskosti subjekta obiluje (kao u jednom od mnogih opisa senzibilne naravi glavne junakinje: »...mekušasta je, nježna, ženskasta, daleko od svih hrabrih djevojaka sadašnjih, prošlih i budućih. Zapetljala se u kućine svoga glupog zaljubljenog srca, sitna kao blijeda potočnica, leleče nad brodolomom svoje ljubavi i samo zvjera preplašeno oko sebe. Danonoćno orgulja na svom usplahirenom srcu, ogorčeno mašta ili tiho gunda, melje na svom ljubavnom žrvnju, a rasrdeni su bogovi naselili ovu planetu i nema na njoj mjesta za bijelu jagnjad kakva je ona«).³

2. Recepcijski potencijal romana *S one strane oblaka*

U pokušaju prevrednovanja ne može se dakako krenuti od uvjerenja, neovisno o kojem je tekstu riječ, da je vrijedan pozornosti ili da je literarno relevantan samim time jer ga je napisala žena, k tome tzv. neprofesionalna spisateljica; recepcijski je klišej ustrajati u čitanju romana *S one strane oblaka* s obzirom na tu činjenicu. No klišej je i stvarna recepcija toga romana, koja je bila oskudna i jednostrana, svela se na njegovo smještanje u književnost za mlade, bez pokušaja širega tumačenja. *S one strane oblaka* jest didaktički roman autobiografskih značajki i ta činjenica ne umanjuje njegov recepcijski potencijal

mimo toga određenja; roman funkcionira i na razinama koje nisu u službi didaktičke pouke, a pogotovo se to može tvrditi za autobiografski sloj, koji suvremena mlada čitateljica, ako prihvatimo da je ovdje takva idealan implicitni recipijent, može i posve zanemariti. Boženi Loborec takva se vrsta recepcije nije dogodila za života; naoko povoljne okolnosti, naime to da je posrijedi autorica izrazito zavičajno prepoznatljiva, bitnih biografskih vezanosti uz lokalne kulturno-povijesne okolnosti, usto i pjesnikinja dijalektnoga idioma, nastavnica naraštajima koprivničkih učenika, kroničarka i satirična komentatorica koprivničkoga kulturnoga i svekolikoga javnoga života, sve je to romanu dalo uži kontekst no što ga, kao tekst, nudi. Suzimo stoga što podrazumijeva takvo određenje, naime, da je roman napisala autorica koja u njemu s vremenskim odmakom pripovijeda o mladoj ženi s evidentno autobiografskoga stajališta. Empirijski je kontekst jednostavan i ne treba ga mistificirati: Božena Loborec umješna je pripovjedačica koja je stvarne životne poticaje znala prenijeti u književni tekst, koji, upravo zbog svoje literarnosti, a ne zbog svoje autobiografičnosti ili još manje dokumentarnosti, funkcionira recepcijski i danas. Ono što nije tako jednostavno jest sljedeće: Loborec je obavila transgresiju s pojedinačnog i osobnog na univerzalno literarno (mnogo je primjera promašaja u suvremenoj hrvatskoj književnosti u pokušajima takve transgresije), i to samozatajno, ne služeći se literarnim bravurama i ekscesima, delikatno i istančano (očito sa sviješću kome namjenjuje roman) pišući o onome što je iskustveno potanko poznavala, ali i sa sviješću, a to je osobito važno, o poetici modernoga bildungsromana. To nipošto ne znači da doista nije imala nakanu posredno dokumentirati odjeljak vremena koji je za nju osobno, njezinu obitelj i njezin grad bio prijelomna promjena u odnosu na dotadašnji, naoko nevin predratni život. No *S one strane oblaka* nije po našem sudu ratni roman nego u temelju roman o mladoj ženi koja na sve načine, u granicama nepreko-

3 LOBOREC, Božena: *S one strane oblaka*. Zagreb: Mladost, 1989., 125.

račiva, uskoga svijeta (»živjela je kao na valovima: netom bi isplivala, novi bi je val poklopio i ona opet nije znala je li djevojčica ili djevojka pa bi se rasplakala sama nad sobom i dozlaboga glupim svojim životom koji je najgori od svih života na ovoj grbavoj zemlji na kojoj nikako da odgonetneš jesi li već odrastao ili nisi«⁴), pokušava manifestirati svoju različitost.⁵

Ako taj roman definiramo kao prozno djelo ženske književnosti, to po sebi nije vrijednosni sud. Ženskost autorice, pripovjedačice i glavnoga lika nije jamstvo literarne vrsnoće. No, vrijedi i obrnuto: ženskost nije u kontraindikaciji s univerzalnošću književne poruke. Snishodljivost ili ignorancija naše kritike, stav koji tek u najnovije vrijeme gubi zagovornike, prema takvu tipu pisanja okolnost je koja nije mimoišla ni ovaj roman. Božena Loborec ni drugim svojim djelima nije postala dijelom nacionalnoga književnoga kanona samo iz jednoga razloga: nije pripadala središtima oko institucije domaće književnosti. Kako bi se njezinu opusu vratila živost koju inherentno posjeduje, ima samo jedan lijek: vratiti se proučavanju njezina teksta, ali ne u ključu kako je »zanimljivo« da je toliko napisala, pa i roman, uza sve svoje druge životne uloge, i kako je treba »pohvaliti« jer je u tome ustrajala; ako tako postupimo, komuniciramo pojmom manjka u tekstu. Zapitajmo se u odnosu na što primjećujemo manjak. Tu je zacijelo riječ o kanonu u odnosu na koji je Loborec ocjenjivana ili u nj nije ni uključena (u njezinu primjeru, nisu sporne kritike koje je dobila nego njihov manjak, uobičajen u našoj kritici kad je riječ o autoricama, pogotovo ako

su pisale za mlade). No o kojem je kanonu riječ? Držimo da roman *S one strane oblaka* ne može biti ocjenjivan ni književnopovijesno kontekstualiziran samo u ladici književnosti za djecu i mlade. Hrvatska proza druge polovice 20. stoljeća (a o ranijim razdobljima da ne govorimo) nije prebogata autobiografskim romanima ženskih autora. Svaki takav roman u hrvatskoj književnosti prava je dragocjenost, osobito ako pripada modernosti koja nije naša suvremenost. No roman *S one strane oblaka* ipak može biti komentiran s obzirom na pojam manjka, ako se ravnamo prema kanonu realističkoga romana 1970-ih: ako se ide u smjeru formalne argumentacije, mogle bi se nabrojiti razmjerno neprevladive pripovjedne manjkavosti. Roman obilježuje na razini cjeline naivna, spomenarska kompozicija, mnogobrojne su jezične i izričajne nesavršenosti (koje ometaju karakterološku motivaciju likova), infantilnost pripovjedačice i njezinih uvida katkad je odveć banalno docirajuća, suviše ishitrenosti u njezinu rezoniranju ni mladom čitatelju ne bi moglo promaknuti, pa sve do uobičajenih prigovora (zadugo tipičnih u vrednovanju »ženskih« romana) oko viška sentimentalnosti i sladunjavosti. *S one strane oblaka*, unatoč neprepoznatu recepcijskom potencijalu, ima i ozbiljnih ograničenja: odveć je misaono zaključan u pojedinačnoj svijesti, didaktičnost ne bi smetala kad ne bi bila premrežena pokroviteljsko-moralizirajućim porukama, u središtu je radnje (koja nije striktno autobiografska, kako se može doimati ako se imaju na umu biografske pojedinosti) tipska (pa i stereotipna) situacija preosjetljive mlade junakinje koja se ljubavlju bavi na konvencionalno nezreo način, i sve se pripovijedanje iscrpljuje u njezinu uskom pogledu na svijet i proplamsaju ponegdje dubljega doživljaja pojmova prijateljstva i muško-ženske ljubavi. Stil u romanu obilježuje podjednaka podvojenost: dijelom je u skladu s konvencijom žanra, gibak, fluidan i neusiljeno didaktičan, mjestimično komično egzaltiran, riječju drastično ovisan o načinu na koji pripovjedačica odlučuje prenijeti promjene

4 LOBOREC, Božena: Nav. dj., 36.

5 Pojam razlike ovdje treba shvatiti barem troslojno: kao mjesto razlike junakinje u tekstu u odnosu na njezino okruženje, kao različitost empirijske spisateljice u odnosu na njezino zbiljsko okruženje u kojem je roman nastajao i naposljetku kao različitost konačna rezultata spisateljskoga napora u odnosu na korpus hrvatske proze za djecu i mlade 1970-ih. Sve su tri razlike evidentne i međusobno se uvjetuju. O razloznosti kritičke potrage za mjestom razlike i u tekstu i u paradigmi a po potrebi i u biografiji pisca usp. ŠAFRANEK, Ingrid: *O mravcima i ljubavnicima*. Treći program Hrvatskog radija 36, 1992., 169-170.

u emocionalnom stanju junakinje. Podvojena pripovjedna struktura, unatoč umješnosti spisateljice da jedva primjetno mijenja glasove i gledišta, nije bila novost ni rijetkost u tadašnjoj hrvatskoj književnosti, no znakovi lirizma u romanu neočekivan su stilski iskorak koji treba prepoznati kao rijetku pripovjednu inovativnost (»Ponekad joj se dešavalo da se osjeća siročetom pred golemom planinom koju nikada neće prohodati. Hvatao ju je strah od mračne gore u kojoj će se izgubiti zauvijek.«;⁶ »Bila je nalik papirnatom brodiću što se ne nada luci, nego samo poskakuje na valovima prepušten vjetru. Ona je htjela, u svojoj dječjoj naivnosti, da život bude beskrajna svečanost pa se pela na svoj oblak i letjela na njemu noseći u sebi žeđ mladosti«).⁷ Povišenu emocionalnost junakinje, koju se može opisati kao konvencionalno mladenačku, ni po čemu literarno specifičnu, zahvaljujući lirskim mjestima, koja naoko razvodnjuju radnju, ali upotpunjuju emocionalni profil junakinje, moguće je čitati kao odjek nelagode stvarna položaja u kojem se našla mlada žena usred rata koja razumije više nego što joj okolina pripisuje (»prečuvši riječi koje su podsjećale da je smatraju neodraslom«⁸). Snažnu nelagodu mlade osobe u vihoru i ekstremnih vanjskih okolnosti i intenzivna unutrašnjega života ne može se pripisivati samo empirijskoj autorici, jer to je i naša nelagoda, naša emocija: kad nailazimo na mjesta u romanu u kojima se potvrđuju neuklopljivost i različitost junakinje, dijelimo iskustvo univerzalna književnoga simbola, prateći djelić sudbine mlade žene u svijetu koji nema senzibiliteta ni volje primijetiti da njezina različitost nije inferiornost (»što god da je rekla, bilo je preglasno, kao da se uvijek svađa sa sugovornikom ili kao da su svi oko nje gluhi«⁹).

Roman *One strane oblaka* čitamo kao potragu za identitetom, po čemu pripada

6 LOBOREC, Božena, Nav. dj., 52-53.

7 Isto, 85.

8 Isto, 8.

9 Isto, 10.

dugoj europskoj tradiciji modernoga autobiografskoga romana, s kojom dijeli važnu značajku: u svojem temelju taj je roman univerzalna unutrašnja osvjedočenost, roman-simptom koji je posvjedočio o promjeni i emocionalnoga i intelektualnoga senzibiliteta, dokazujući posredno da je empirijska autorica očito smatrala da tu naoko sitnu priču vrijedi ispričovijedati, no ne kako bi ju se zatočilo u vremenu i okolnostima o kojima se u romanu ionako tek usputno govori, nego naprotiv, kako bi se skinula koprena sa svezvremenskoga književnog potencijala takve priče. Napominjemo, ako čitamo *Loborec* kao vještu pripovjedačicu kojoj je pisanje bilo tek način da izrazi sjećanje na svoju osobu, time smo joj umanjili recepcijski potencijal, zakruživši je unutar odveć zadana konteksta. U ovom čitanju nismo stoga kanili otvarati pitanje jesu li u romanu stvarne ratne okolnosti ispričovijedane vjerodostojno s obzirom na historiografske podatke¹⁰ (»Željela je da na tom licu odgornetne tajnu komunizma o kojem je slušala toliko užasnih riječi preko zagrebačkoga krugovala«¹¹); nije nas zanimalo ni je li autobiografičnost podlegla automistifikaciji, a mjestimično očito jest (»Sada, na razmeđu djetinjstva i djevojaštva, čas je bila ustreptala djevojčica, čas ozbiljna žena, čas napuštena usidjelica.«¹²). Zanimao nas je potencijal romana *One strane oblaka* da današnjoj čitateljici, i to takvoj da na nju pouka ne može djelovati u smislu naivna poistovjećivanja s junakinjom, ponudi univerzalno ljudski smisao u književnom oblikovanju komadića ženske priče. Naravno, tu se otvaraju složenija pitanja, vezana uz katkad nerazmrsivu petlju oko autorefe-

10 Ovdje nema prostora raspraviti na koji se način roman odnosno prema podacima iz toga vremena o stvarnim događajima ratne Koprivnice; dovoljno je konstatirati da je Božena Loborec tzv. pripovjedač *res factae* jer je vjerodostojan svjedok i sudionik teme koju književno obrađuje (o pojmu pripovijedanja o prošlosti *res factae* i *res factae* usp. ZLATAR, Andrea: *Istinito, lažno, izmišljeno*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989., 12).

11 LOBOREC, Božena, Nav. dj., 150.

12 Isto, 62.

rencijalnosti tzv. ženskoga pisma, a mogu se podvesti, ako posve pojednostavimo, na tumačenje teksta kao utočišta univerzalnih simbola (kao što je literarno izrazito eksploatiran simbol (ne)snažjenja mlade osobe/žene u vihoru rata) skopčanih sa ženskošću subjekta, koji je u ovom romanu na rubu univerzalno simboličkoga pa ga treba čitateljski »spašavati«; dvojbeno je je li roman mogao i u vremenskoj sinkroniji (što je ostalo kao ograničenje do danas) računati na muške čitatelje, osim na pokojeg koji je iskustveno dijelio s pripovjedačicom/spisateljicom zbiljski kontekst radnje. Je li dakle Loborec svjesno ostala na terenu konvencionalnoga ženskoga iskustva, pitanje je koje prekoračuje zadaću ovoga rada; da pitanje nije nekontroverzno, pokazuje okolnost da u kritici nije imala nijednoga (sic!) takvog čitatelja koji bi svoje iskustvo kritički zabilježio.¹³

3. Zaključno razmatranje

U romanu *S one strane oblaka*, unatoč autobiografskim značajkama, ne otkriva se osoba Božene Loborec, u romanu nam se predočuje unutarnji život mlade junakinje okružene okrutnim okolnostima zbiljskoga prijelomnog vremena kroz neskriveno mladenački, nezreo pogled na svijet, koji se ne prikazuje kao intelektualno inferioran nego kao jedini emocionalno, dakle životno, iskustveno i doživljajno vjerodostojan. Naša je intencija u ovom čitanju naglasiti ženskost perspektive u romanu, no time ne ističemo ograničavajuću partikularnost vizure, nego podcrtavamo potencijal oslobođenja, mogućnost da osvijestimo s vremenskom distancom da je ženskost subjekta kristalizirala sve bitno unutar stvarnih okolnosti, i da se jasnoća pogleda javlja u glasu mlade i naoko rasi-jane ali perceptivne djevojke; iako su nje-

zini komentari očekivano infantilni, nisu stereotipni (»Od kuće sam donijela Kumičićevu »Olgu i Linu«. Jao, kakav su rusvaj zbog toga napravile! Jasno, oduzele su mi knjigu. Rekle su mi da čitam nemoralne knjige. Morat ću pročitati tu knjigu, baš da vidim kakav je to nemoral.«¹⁴). Junakinja ima intelektualnu snagu da zahvati u širi kontekst (»Ako misli da će poslije rata svi jesti iz jednog kazana, kao što pričaju da se jede u Rusiji, onda ona ne bi promijenila svijet jer njena baka jako dobro kuha. Ako misle srušiti crkve, što će njena baka koja je tako pobožna? Prije rata k njima je dolazio Miškina i dugo s tatom razgovarao baš o tome«).¹⁵ Ovim je romanom Loborec pokazala da naoko sitna mjesta razlike imaju snagu dedukcije. Vrijedi stoga pokušavati demistificirati ustaljen kritički pogled na prozu uobičajeno nazivanu zavičajnom ili ratnom, ili čak provincijalnom, spisateljice koja nije bila profesionalna književnica, no i to je zamka koje se treba kloniti: žene se pripuštalo u književni kanon (a to potvrđuju »slučajevi« Vesne Parun i Vesne Krmpotić) tek nakon što njihove stvarne a drastične životne okolnosti »legitimiraju« njihovo ustrajno, višedesetljetno pisanje. Ako spisateljica ima konvencionalnu, »pregalačku« građansku karijeru i profesionalni put, poput Loborec (kod koje je samo formalno biografsko razmjerno konvencionalno, za razliku od gotovo ekscentrične slike u pamćenju suvremenika), svojim pisanjem teško, ako uopće, uspijeva, bilo za života bilo posmrtno, nadići formalnu životnu zadanost. Stvarna Loborec kao da je pokušala ovim romanom konkretnom kontekstu dati značaj univerzalno simboličkoga, priskrbiti duševni i afektivni aspekt traumatskom zbiljskome. Vrijedan je pozornosti taj iskorak¹⁶ jer naime, kad je

¹³ Literatura koju prilažemo konzultirana je striktno sekundarno; osim Vidmarovića i Idrizovića (kod obojice kratko i nesveobuhvatno) Loborec i njezin roman nisu, mimo zavičajnih priloga, komentirani.

¹⁴ LOBOREC, Božena, Nav. dj., 180.

¹⁵ LOBOREC, Božena, Nav. dj., 134.

¹⁶ Iako Boženi Loborec ne treba pripisivati teorijski impostiranu vrstu spisateljske subverzije, čitajući ispovijesti njezine junakinje, pomišljali smo na misao H. Cixous (*Iščitavanje spolne razlike u književnom tekstu*. Treći program Hrvatskog radija, 36, 1992., 171) koja je utvrdila da »žene nose spolnu razliku kao breme, i nastupa-

riječ o pamćenju rata, naši su pisci uglavnom postupali suprotno, nastojeći tekstom materijalizirati, za čitatelja koji to nije mogao iskusiti, apstrakciju i simbole prošlosti.

Metafora naslova romana elaborirana je suptilno u tekstu («Ona je htjela, u svojoj dječjoj naivnosti, da život bude beskrajna svečanost pa se pela na svoj oblak i letjela na njemu noseći u sebi žeđ mladosti«, usp. bilješku 7). Loborec je napisala roman duševne mijene, roman o sazrijevanju ženske svijesti, svjedočanstvo unutarnjega kovitlanja koje dolazi s naivnošću i neiskvarenošću mlade ženske svijesti. U takvu svjetlu i ponavljano stajalište da je roman namijenjen ženskoj mladeži,¹⁷ što je ipak preusko tumačenje, ne dovodi u pitanje trajnu njegovu književnoreceptijsku relevantnost i mimo lektirno-didaktičke namjene. Stilska pa i pripovjedna jednostavnost romana *S one strane oblaka* nije nas uskratila za literarnu doživljajnost.¹⁸

ju na pozornici čovječanstva kao one-koje-imaju-razliku«. Uostalom, neovisno o tome je li Loborec bila svjesna subverzivnosti svojega pisanja, mjesto razlike uvijek je stvar interpretacije, odnosno »razlika-koja-čita prepoznat će razliku-koja-piše« (ŠAFRANEK, Ingrid: *O mravcima i ljubavnicima*. Treći program Hrvatskog radija 36, 1992., 170). U najkraćem, pripovjedačica u romanu spontano poprma očiste ženskoga subjekta.

17 Takvo je viđenje kod VIDMAROVIĆ, Đuro: *S one strane oblaka*. // Školske novine XXXI, 27, 1980., 16. Roman je u svoj korpus književnosti za djecu i mlade uvrstio M. Idrizović (1984), čime se recepcija romana odredila trajno, u međuvremenu bez pokušaja preispitivanja.

18 Uskoća pogleda infantilne junakinje odraz je njezine pripovjedne uronjenosti u konkretan kontekst, limitiranost kojega je za pravo glavna pozadina romana. Takva je literarna situacija sa ženskim junakinjama, pogotovo ako su vrlo mlade, gotovo tipska u književnosti u polovici 20. stoljeća i može se držati paneuropskim manirizmom kod tadašnjih europskih autorica, a kod nas traje sve do danas (FABRIO, Ariella: Ženskost kao stil pisanja. // Književna smotra XLII, 2(156), 2010, 76; na temelju primjera iz talijanske književnosti Fabio donosi sveobuhvatnije zaključke koji se, napose u vezi pisanja kao načina da se bolje upozna sebe, mogu primijeniti na Loborec).

Summary

On the female subject in the bildungsroman (coming-of-age novel) *S one strane oblaka* by Božena Loborec

Reflection on the female subject in the bildungsroman (coming-of-age novel) *S one strane oblaka* by Božena Loborec (Zagreb, Mladost, 1979) is primarily based on the statements of the female voice in the text of the novel, through which, characterologically and phenomenologically, the subversive femininity of the protagonist's significance and position within the family and social community is shaped. Second, we base the reading on the statements of the omniscient narrator, who interprets the psychological background of the main character's actions. The goal of our approach is to raise awareness, based on the statements made in the text of the novel, of the actions and manifestations by which the empirical author, Božena Loborec, entered the history of contemporary Croatian women's literature and to try to read her autobiographical novel from the perspective of the female voices prevailing in it, both the heroine and the narrator. In the context of the overall knowledge of her oeuvre, it seems important to re-dedicate ourselves to her only novel and to shed light on its features beyond, in the novel's text, the obvious, broader context, native and wartime. The reader wonders if that novel is part of the so-called women's literature or literature "written in the female gender" and what the characteristics of the so-called feminine style are. The femino-logical aspect of the novel will be examined concerning the terms "deficiency" and "surplus," with which domestic critics have traditionally, often unconsciously, interpreted the works of female authors. In criticism, Božena Loborec sometimes fits into the stereotype of native authors who write out of leisure, unprofessionally, with an attributed lack of awareness of poetic procedures and mechanisms of textuality. It is a particularly limiting circumstance that her novel has been placed in children's literature without

too much hesitation in criticism and that established idea about her coming-of-age prose will also be re-examined. The aim is to offer a reading that will move away from the usual references attributed to her prose writing (hometown, wartime, immediate family, warring parties, ideological statements), focusing on the feminological potential that the text undoubtedly offers. However, as expected, it conveys ambivalent messages, which testifies to the fluidity of the female subject in the novel.

Literatura

- CIXOUS, Hélène: *Iščitavanje spolne razlike u književnom tekstu*. // Treći program Hrvatskog radija, 1992., 36, 171-173.
- FABRIO, Ariella: *Ženskost kao stil pisanja*. // Književna smotra XLII, 2(156), 2010., 75-80.
- IDRIZOVIĆ, Muris: *Hrvatska književnost za djecu*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984.
- SLAMA, Beatrice: *Od »ženske književnosti« do »pisanja u ženskome rodu«*. // Republika XXXIX, 11/12, 1983., 85-106.
- ŠAFRANEK, Ingrid: *»Ženska književnost« i »žensko pismo«*. // Republika XXXIX, 11/12, 1983., 7-23.
- ŠAFRANEK, Ingrid: *O mravcima i ljubavnicima*. // Treći program Hrvatskog radija 36, 1992., 169-170.
- VIDMAROVIĆ, Đuro: *Sone strane oblaka*. // Školske novine XXXI, 27, 1980., 16.
- ZLATAR, Andrea: *Istinito, lažno, izmišljeno. Oglеди o fikcionalnosti*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1989.